

Markó Árpád

KOSSUTH LAJOS
HADTUDOMÁNYI
MUNKÁLATAI

Törökországi emigrációja alatt (1850–1851)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

Markó Árpád

KOSSUTH LAJOS
HADTUDOMÁNYI MUNKÁLATAI
TÖRÖKORSZÁGI EMIGRÁCIÓJA ALATT
(1850–1851)

Sorozatszerkesztő
Padányi József

A *Pro Militum Artibus* sorozatban eddig megjelent művek:

ТОКАЈИ Zsolt – P. SZABÓ Sándor (szerk.):
A kínai hadtudomány klasszikusai
(Budapest, Dialóg Campus, 2018)

Raimondo MONTECUCCOLI:
A magyarországi török háborúkról
(Budapest, Dialóg Campus, 2019)

PERJÉS Géza:
Tiszt – Képzés
(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2020)

CSOMA Mózes:
Rákosi Mátyás Kórház, Észak-Korea
(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021)

SÜLI Attila (szerk.):
Jakkó László huszárcapitány hadtudományi munkái
(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021)

HAUSNER Gábor (szerk.):
Hadik András válogatott hadügyi írásai
(Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021)

Markó Árpád

KOSSUTH LAJOS
HADTUDOMÁNYI MUNKÁLATAI
TÖRÖKORSZÁGI
EMIGRÁCIÓJA ALATT
(1850–1851)

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2022

Markó Árpád hagyatékából
sajtó alá rendezte, jegyzetelte és az előszót írta
Süli Attila

Szakmai lektor
Hausner Gábor

A bevezető tanulmányt írta
Hermann Róbert

A borítón lévő grafika Markó Árpád
időskori fényképe alapján készült
(Markó András tulajdona)

Sajtó alá rendezés © Süli Attila, 2022

© A kiadó, 2022

Minden jog védve.

TARTALOM

<i>Előszó</i>	7
<i>Kísérlet az önálló magyar hadtudomány megteremtésére (1790–1867)</i>	11
KOSSUTH LAJOS HADTUDOMÁNYI MUNKÁLATAI TÖRÖKORSZÁGI EMIGRÁCIÓJA ALATT (1850–1851)	
<i>Előszó</i>	25
<i>I. Világostól Kiutahiáig</i>	29
<i>II. Kossuth Kiutahiában</i>	41
<i>III. Kossuth könyvtárának katonai könyvgyűjteménye</i>	51
<i>IV. Kossuth katonai írásai</i>	57
<i>V. Kossuth hadvezéri felkészültsége</i>	97
<i>Okmánytár</i>	103
MELLÉKLET: ADALÉKOK A MAGYAR KATONAI NYELV FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ	
<i>Zrínyi Miklóstól II. Rákóczi Ferencig</i>	167
<i>II. Rákóczi Ferenc korszaka</i>	183
<i>A XVIII. század magyar katonai nyelve</i>	193
<i>A francia forradalom és a napóleoni háborúk időszakának magyar katonai nyelve</i>	207
<i>A magyar katonai nyelv körüli fáradozások a reformkorban – A Tudós Társaság katona tagjainak munkássága</i>	229
<i>Az 1848/49. évek szabadságharcának katonai nyelve és szabályzatai</i>	243
<i>A magyar katonai nyelv állapota a szabadságharc után az első világháborúig</i>	261
<i>Felhasznált irodalom</i>	289
<i>Személynévmutató</i>	307
<i>Helynévmutató</i>	317

I. kép. Kossuth Lajos 1862-ben
Forrás: Hermann Róbert magángyűjteménye

ELŐSZÓ

Markó Árpád (1885–1966) nyugállományú ezredes, a két világháború közötti időszakban a magyar hadtörténetírás egyik jeles képviselője és megújítója, hadtudósi pályafutása végén, az 1960-as években készítette el értekezését Kossuth Lajos hadtudományi munkásságáról. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagságától 1949-ben politikai okokból megfosztott Markó ezzel a munkával szerezte meg ismét (!) akadémiai doktori címét.

Markó maga beszélte el a munka megszületésének körülményeit az *Életem a történettudomány szolgálatában* című memoárjában:

„Gyakran kérdezik tőlem, hogy milyen terveim vannak még, milyen történelmi témák feldolgozásával fogok még foglalkozni. A felelet könnyű. Éppen e napokban, amikor ezeket a sorokat írtam, bukkantam egy olyan levéltári adatgyűjteményre, amely rendkívüli érdekességénél fogva érdemes a feldolgozásra és nyilvánosságra hozatalra. A katonai nyelvtörténet 1848-as fejezetén dolgozva találtam a források egyikében egy rövid utalást arra, hogy Kossuth Lajos emigrációja alatt magyar katonai szabályzatok tervezgetésével és szerkesztésével foglalkozott, s hogy ezek az írárok turini hagyatékában, ma az Országos Levéltár birtokában vannak. Csakugyan megtaláltam ezt az anyagot, amely Kossuthnak nem kevesebb, mint 25-26 sajátkezű katonai szabályzattervezetét tartalmazza, de ezeken túl igen sok hadseregszervezési kérdéssel és a magasabb hadászati problémáival is foglalkozik.

Ugyanitt vannak, ebben a gyűjteményben, német nyelvű hadtudományi munkák és szabályzatok, amiket ő valószínűleg tanulmányozott. Mivel ennek a nagy értékű anyagnak lényeges részét nem lehetett a katonai nyelvtörténetem következő fejezetébe beilleszteni, mert ezek a Kossuth-fogalmazványok már nem csak nyelvtörténeti értéküknél fogva fontosak, elhatároztam, hogy azoknak csak a nyelvtörténeti értekezésbe beilleszthető adatait fogom ott közölni, és összeállítok egy külön tanulmányt Kossuth hadtudományi és hadseregszervezési munkásságáról emigrációja alatt. Ezzel eddig egy Kossuth életével foglalkozó munka sem törődött. Katonaírók nem foglalkoztak Kossuth életével az emigráció éveiből, a polgári történetírókat pedig ez a voltaképp légüres térben mozgó munkássága nem érdekelte.”¹

Markó tehát Kossuth hadtudományi írásaira az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején készült *Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez* című nyelvtörténeti tanulmányosorozata összeállításában közben bukkant. A hadtudós Kossuth eladdig ismeretlen képét felrajzoló kismonográfia, amely a kézirat végére írt bejegyzése szerint 1964. május 22-én készült el, páratlan tudományos életpályája végső állomása volt, olyannyira,

¹ KINCSES–MÉSZÁROS 2014, I. 228–229. A témára vonatkozó legújabb kutatási eredményeket lásd Hermann Róbert bevezető tanulmányában.

hogy a sikeres védésről szóló beszámoló már csak a halála után jelent meg a *Századok* című folyóirat 1967. évi 101. évfolyamának hasábjain.² A disszertáció – feltehetően épp a szerző elhunytja miatt – kiadatlan maradt napjainkig, jóllehet egy-egy példánya a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában és a Hadtörténelmi Levéltár Personalia gyűjteményében is megtalálható,³ és tudományos újrafelfedezése is megtörtént az 1990-es években Ács Tibor jóvoltából.⁴

Kötetünkben Markó disszertációját eredeti formájában, eredeti mellékleteivel együtt adjuk közre, melléhelyezve a *Hadtörténelmi Közlemények* című folyóiratban 1958–1961 között hét folytatásban (hat fejezetre tagolva) megjelent nyelvtörténeti tanulmányosorozat egészébe fűzött szövegét,⁵ amelyből kinőtt, s amellyel szervesen összefügg. A magyar katonai nyelvvel való foglalkozás gondolatát még az 1930-as években Tolnai Gábor professzor ültette el Markóban, amikor egy, a Történelmi Társulat szervezte vándorgyűlést követő közös vacsorán azzal fordult hozzá: „Nagyon örülnék, ha kezdedbe vennéd Gyalókay [Jenő] és Pilch [Jenő] barátainkkal együtt a szörnyen magyartalan mai honvéd nyelv megtisztításának ügyét. Hálás feladat lenne magyar nyelvünkől végre kiirtanotok a szörnyű honvéd kifejezéseket, hogy a most már független magyar hadsereg nyelvében is valóban tiszta magyar lehessen.”⁶ Elbeszélése szerint ekkor határozta el, hogy megindítja a küzdelmet a magyar katonai nyelv tisztaságáért. Markónak a magyar katonai nyelv tisztítása érdekében folytatott fáradozása, saját bevallása szerint, meddő maradt, és csak kis részleteredményeket tudott elérni, ám a *Hadtörténelmi Közleményekben* közzétett tanulmányosorozata azóta sem veszített időszerűségéből, hiszen – amint Hermann Róbert alábbi tanulmánya is mutatja – a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéről átfogó szintézis azóta sem született.

Kötetünk tehát a *Pro Militum Artibus* sorozat célkitűzésének megfelelően, az eddig megjelent kötetek teremtette hagyományokat folytatva, ismét egy kiadatlan és egy

² Szász Zoltán és Vida István tollából. SZÁSZ–VIDA 1967.

³ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 02427.; HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, 403. doboz 3599.

⁴ Ács 1994a; Ács 1994b; KOSSUTH 2002; Ács 2002.

⁵ A *Hadtörténelmi Közlemények* szerkesztősége 1958-ban új rovattal szándékozott bővíteni a folyóiratot. A szerkesztőség által jegyzett bevezetés szerint: „Az új rovat – ha nem is törekedhet teljességre – fel kívánja dolgozni a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetét, nem nyelvészeti alapon, hanem tisztán hadtörténeti szempontokból. [...] A magyar katonai nyelv története egyben gazdag kincstára a magyar szabadságharcos korszakok hadtörténelmének. Jellemzője volt ugyanis a magyar nép szabadságküzdelmeinek az a törekvése is, hogy a magyaros nyelvjárásnak és nyelvképző szabályoknak megfelelő katonai nyelvet alkossanak. Sőt, az elnyomatás hosszú évtizedeiben sokszor ez a különböző erősséggel jelentkező katonai nyelvújítás jelezte a küzdelmet az önálló magyar hadsereg megteremtéséért. A katonai nyelv fejlődéstörténetével foglalkozó cikksorozatban a szerkesztőség történelmünk első, végleges önálló néphadseregének nyelvezetével is kíván foglalkozni, hogy katonai nyelvezetünk helyes magyarságának eddig elért eredményeit tovább szélesíthessük. E rovatban megjelenő sorozat első részét az I. világháborúig Markó Árpád kandidátus, az I. világháborútól napjainkig terjedő szakaszt dr. Horváth Miklós hadtörténészek írják.” MARKÓ 1958a, 148.

⁶ KINCSES–MÉSZÁROS 2014, I. 131.

ELŐSZÓ

már-már elfeledett klasszikus hadtudományi munkát bocsát közre. Emellett azt se feledjék a Tisztelt Olvasók, hogy a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar jogelőd intézményei közül több is Kossuth Lajos nevét viselte – Markó művének olvastán láthatják: nem alaptalanul.

* * *

A közléshez a Magyar Tudományos Akadémia számára leadott, gépelt példányt vettük alapul (Hermann Róbert tulajdona). Ezt egészítettük ki a Markó Árpád hagyatékában lévő piszkozati példánnyal (Hadtörténelmi Levéltár, Budapest. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye. 403, d, 3599. Kossuth Lajos hadtudományi munkálatai törökországi emigrációja alatt 1850–1851. Doktori értekezés 1961, Doktori értekezés tézisei 1963).⁷

⁷ A forrásközléseket a Markó Árpád által közzétett forma szerint rendeztük sajtó alá, az elérő alakok megtartásával.

KÍSÉRLET AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR HADTUDOMÁNY MEGTEREMTÉSÉRE (1790–1867)¹

A magyar történetírás mindig kiemelten foglalkozott a magyar polgári nemzet kialakulásának korszakával, az 1790–1867 közötti nyolc évtized történetével. Ezen belül voltak olyan csomópontok, mint az 1790-es években a nemzeti ébredés kora, az 1825–1848 közötti reformkor, az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc, az 1867. évi kiegyezés, amelyeknek kitüntetett figyelem jutott; s voltak olyan korszakok, amelyeknek kevesebb. Általában nagyobb tér jutott a politikai küzdelmek, majd 1848–1849 esetében a háború tárgyalásának, mint a társadalmi mozgások vagy a gazdasági átalakulás bemutatásának. Az eszmék, elméletek és a tudományok történetével rengeteg kutató foglalkozott, ugyanakkor ezen a területen is voltak kevésbé kutatott és rendszeresen mindmáig fel nem dolgozott témák – amiként a hadtudományi gondolkodás története is ilyen.²

Markó Árpád úttörő szerepet játszott a hadtudomány története elhanyagolt korszakainak, alkotóinak feltárásában, s ez is indokolja, hogy több mint öt és fél évtizeddel a megírása után végre nyomtatásban is megjelenjen a Kossuth hadtudományi munkásságát feldolgozó kandidátusi értekezése; illetve hogy végre összegyűjtve is hozzáférhető legyen a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéről írott, általa szerényen csak adalékokként aposztrofált tanulmány sorozata.

Az alábbiakban azt a folyamatot tekintem át, ahogy Magyarországon megindult a modern hadtudományi gondolkodás, illetve kifejlődött az önálló magyar katonai szaknyelv. Az áttekintést az elmúlt évtizedek számos kutatási eredménye indokolja. Következtetéseim részint megerősítik Markó Árpád állításait, részint árnyalják azokat.

Az önálló magyarországi, azon belül magyar nyelvű hadtudományi gondolkodás kezdetét nagyjából az 1650–1711 közötti hat évtizedre tehetjük. E korszak elején születnek meg Zrínyi Miklós elméleti munkái, a korszak végén pedig II. Rákóczi Ferenc

¹ Az írás rövidebb, francia nyelvű változatát lásd: Tentative de créer la science militaire hongroise indépendante 1790–1867. In Hervé COUTAU-BÉGARIE – Ferenc TÓTH szerk. (2011): *La pensée militaire hongroise à travers les siècles*. Paris, Economica. 133–145. Előző változata: Kísérlet az önálló magyar hadtudomány megteremtésére 1790–1867. In BARÁTH Magdolna – MOLNÁR Antal szerk. (2012): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr, Magyar Országos Levéltár. 363–374. A szöveget átdolgoztam és kiegészítettem az újabb szakirodalom eredményeivel.

² E tekintetben kivételt képeznek Ács Tibor munkái. A témára összefoglaló jelleggel lásd Ács 1995, 76–106.

önálló hadseregszervezési kísérlete során a gyakorlatba is megpróbálja átültetni ezeket az elveket. A 18. századi magyar hadtudományi irodalom zömében nem magyar nyelvű, s még csak nem is Magyarországon jelenik meg. A kéziratok értekezések vagy szabályzatok többnyire idegen nyelvű munkák fordítása és átdolgozása révén születnek.³

Az önálló magyar hadtudománynak nemigen voltak meg a politikai és társadalmi feltételei sem. Az oszmánok kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc veresége után Magyarország korlátozott önállóságú államként a Habsburgok birodalmának része lett. Az országnak nem volt saját hadserege: a kiállított alakulatok a császári, majd a császári-királyi hadsereg részét képezték. Ennek vezényleti nyelve a német volt. 1790–1791-ben voltak ugyan törekvések a magyar vezényleti nyelv bevezetésére, de ezeket a birodalmi vezetés elutasította.⁴ A francia forradalom és a Napóleon elleni háborúk időszakában pedig ezek a törekvések is elhallgattak.

A hadügy irányítása uralkodói felségjog volt, amelybe a magyar rendek nem szólhattak bele. A magyar országgyűlésnek csak korlátozott befolyása volt a hadügyekre. A többkevesebb rendszerességgel tartott országgyűlések csak azáltal voltak képesek befolyásolni a birodalom politikáját, hogy mekkora újonclétszámot szavaztak meg a hadsereg kiegészítésére, illetve mekkora hadiadót annak ellátására. Háború vagy háborús veszély esetén ez is jelentett némi alkupozíciót, de a rendek az alkudozások során inkább politikai, mint hadügyi jellegű engedmények elérésére törekedtek. Így érték el 1840-ben azt, hogy a megfelelő újonclétszám megajánlásáért cserébe az uralkodó szabadon bocsássa az 1837–1839-ben politikai perekben elítélt politikusokat.⁵ A magyar politikai és szellemi elitben voltak törekvések arra, hogy megteremtsék (akár a cs. kir. hadsereg mellett) a magyar haderőt, de ezek jobbra elméleti síkon maradtak, s az országgyűléseken ez az igény csak áttételesen jelentkezett.⁶

Háború esetén a cs. kir. hadseregnek volt egy teljes egészében magyar alkotóeleme, a nemesi felkelés. Ilyenkor a megyék önálló bandériumokat szerveztek. A magyar törvények értelmében az ország védelmére valamennyi nemes személyesen tartozott háborúba menni. (Támadó háborúba nem!) A hon védelméért cserébe a nemesség adómentes volt: ahogy akkoriban mondták, nem a pénzével, hanem a vérével adózott. Miután a nemesek többsége békeidőben nem kapott katonai kiképzést, ennek a szervezetnek a katonai használhatósága igencsak csekély volt. Ez bebizonyosodott 1809-ben, amikor az Eugène Beauharnais csapatai ellen vívott győri ütközetben a nemesi felkelők jelentős része hanyatt-homlok futott hazáig.⁷ Ugyanakkor jellemző tény, hogy amikor Kisfaludy Sándor, József nádor segédtsíjtje igen alapos elemzést írt e hadjáratról, s a nemesi felkelés kudarcának okai között az osztrák hadvezetés gyatraságát is megemlíttette, kéziratát elsüllyesztették a levéltár mélyére, s megjelenését megakadályozták.⁸

³ HAUSNER 2005, 247–259; HAUSNER 2013, 36–95; CZIGÁNY 2005, 57–75; CZIGÁNY 1994, 28–32.

⁴ BORUS 1985, 42.

⁵ PAJKOSSY 2006, 25–52.

⁶ MOLNÁR 1999, 1193–1214.

⁷ VÖRÖS 1984, 19–31; ÓDOR 2000, 255–265.

⁸ KISFALUDY 1931. Vö. MISKOLCZY 2006, 109–119.

Noha az önálló magyar katonai akadémia létrehozásáról 1808-ban törvény született, az akadémia megépítéséről csak 1827-ben fogadtak el törvényt. Az épület 1836-ra elkészült, ám ezt követően újabb vita kezdődött. A kormányzat az eredeti, 1808. évi tanrenddel kívánta beindítani az intézményt, a magyar liberális ellenzék viszont modern, nemzeti szellemű katonai oktatást szeretett volna. Erről az ezt követő országgyűléseken sem jutottak megállapodásra.⁹

A magyar nyelvű tudományosság kialakulása a 18. század végén kezdődött meg, majd az 1825–1848 közötti reformkorban vett komoly lendületet. A latin, német és francia eredetű szavakkal teli irodalmi és tudományos nyelvezet magyarrá tétele s az új kifejezések elterjedése és közkeletűvé válása évtizedeket vett igénybe. Ezt a célt szolgálta – spontán, társadalmi mozgalom formájában – a Kazinczy Ferenc által megindított nyelvújító mozgalom, majd – immáron intézményi keretek között – a Széchenyi István gróf által alapított Magyar Tudós Társaság (Magyar Tudományos Akadémia) működése. (Az alapító korábban maga is katonáskodott a Napóleon elleni háborúban.)¹⁰ A Társaság alapszabálya a hadtudományt a matematikai tudományok körébe utalta, s a IV., Matematikai Osztályon belül 1845-ben alakult meg a Hadtudományi Alosztály.

Az elméleti hadtudomány művelésének színteréül szolgálhatott volna a sajtó és a könyvkiadás is. Magyarországon azonban – noha törvényileg szabályozva nem, a valóságban annál inkább – működött a cenzúra intézménye. Az 1848-ig terjedő időszakban katonai szaksajtó nem jött létre, az erre irányuló próbálkozásokat a birodalmi kormányzat nem engedélyezte. A hírlapok (például a *Hadi s más Nevezetes Történetek*) a francia háborúk időszakában ugyan tucatnyi haditudósítást közöltek, de elemző jellegű írások megjelentetésére nem vállalkoztak. A tudományos folyóiratok (például a *Tudományos Gyűjtemény*) hasábjain jelentek meg ugyan hadtudományi-hadtörténeti értekezések, de ezek többsége idegen nyelvű tanulmányok magyar fordítása vagy átdolgozása volt.

Jellemző tény, hogy az 1830–1840-es években a cenzúra megakadályozta az Akadémián elhangzott hadtudományi jellegű székfoglaló vagy egyéb előadások kinyomtatását is. (Így járt az 1848–1849-es szabadságharc hadügyminisztere, Mészáros Lázár is, *A katonaságról* szóló székfoglalójával.)¹¹ S az is jellemző, hogy az első olyan hadtudományi munka, amelyet az Akadémia meg akart jelentetni, Károly főherceg *Die Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland* (A stratégia elvei az 1796-ki németországi hadjárat előadásával felvilágosítva) című művének fordítása volt; azaz egy olyan időszakban, amelyben az irodalom művelői már az eredeti alkotások létrehozását értékesebb és fontosabb munkának tartották, mint bármilyen kitűnő külföldi munkák lefordítását, a magyar hadtudomány

⁹ AJTAY 1930; DEZSÉRI BACHÓ 1930; BÉNYEI 1986; BÉNYEI 1994; HAJDU 2005; ÁCS 2008.

¹⁰ ÁCS 2009.

¹¹ NEMESKÜRTY 1977, 601–610; NEMESKÜRTY 1985, 99–119; MÉSZÁROS 1979; ÁCS 2005a.

műveléséért „felelős” Hadtudományi Alosztály kénytelen volt beérni azzal, hogy a Habsburg-birodalom legkitűnőbb hadtudósának művét magyarra átültesse.¹²

Az Akadémia – hivatásának megfelelni akarván – az 1830-as évektől dolgozott a magyar katonai szaknyelv megteremtésén. Az első ilyen jellegű gyűjtés 1834-ben a *Mathematikai Műszótár „toldalékaként”* (*Appendix*) jelent meg, de alig egy évtized múlva Kiss Károly megjelentetett egy magyar–német, német–magyar *Hadi műszótárt*, s ezt egészítette ki a Czetz János által kiadott *Magyar Hadnyelvtan*. 1848-ra tehát már létezett magyar katonai szaknyelv, azonban ennek kifejezései nemigen mentek át a köztudatba. Az ok igen egyszerű volt: a hadsereg nyelve a német volt. Miután nem létezett magyar nyelvű katonai oktatás, nem volt olyan közeg, amelyben a magyar katonai terminológia elterjedhetett volna.¹³

Valamivel vigasztalóbb a kép, ha a külföldi katonai-hadtudományi irodalom hazai recepcióját vizsgáljuk. A német nyelvű (osztrák és porosz) hadtudományi munkák gyorsan eljutottak Magyarországra is. Károly főherceg személyében a Habsburg Birodalomnak volt egy kiemelkedő „hazai” katonai teoretikusa, akinek munkáit a magyar hadtudósok már a megjelenés pillanatában olvashatták. De a jeles porosz teoretikus, Carl von Clausewitz *A háborúról* írott, 1832-ben megjelent művét is ismerték. Raksányi Imre 1840-ben ennek alapján fejtette ki nézeteit a háborúról, a hadseregről és a hadtudományról. Ez különösen azért fontos, mert Clausewitz munkájának jelentőségét és megközelítésének újszerűségét még a kor kiváló katonai írói sem igen ismerték fel. Ha önálló hadtudományi alkotások írásában nem is, a Clausewitz-recepcióban a magyar hadtudomány kétségkívül az élen járt.¹⁴

A német mellett a francia hadtudományi irodalom eredményeinek átültetésére is számos kísérlet történt. Így az 1827-ben Párizsban megjelent *Maximes de guerre de Napoléon* című kötet Kiss Károly magyar fordításában – és Károly főherceg munkái alapján készült kommentárokkal – már 1828–1829-ben hét folytatásban megjelent a *Felső Magyar-országi Minerva* című folyóiratban. A már említett Raksányi Imre több munkájában is hivatkozott Antoine-Henri Jomini és Auguste Frédéric Louis Marmont marsall hadtudományi munkáira, de több más francia szerző műveit is ismerte. Kiss Károly és Raksányi is figyelemmel kísérte a német és a francia hadtudományi-hadtörténeti irodalmat, mint ezt az általuk összeállított szakbibliográfiák is bizonyítják. (Raksányi egy 1848-as művében egy ugyanabban az évben megjelent porosz munkára is hivatkozik.)¹⁵

Sokkal kevésbé jeleskedett a magyar hadtudomány az önálló művek alkotásában. A legújabb kutatások szerint 1790 és 1847 között összesen 118 hadtudományi munka jelent meg Magyarországon vagy magyarországi szerzőktől a Habsburg-monarchia területén. (Ebben a számban a hadtörténeti jellegű művek nem szerepelnek.)¹⁶ Ebből

¹² Kiss 1861–1863.

¹³ Kiss 1843; CZETZ 1844. A magyar katonai szaknyelvre lásd TERESTYÉNI 1955; MARKÓ 1958–1961, V. közlemény.

¹⁴ Ács 2005b, 19–30.

¹⁵ Ács 1974, 463–493; Ács 1982b, 81–117.

¹⁶ Katona szerzőtől származik, de gépészeti-műszaki jellegű Gaál Miklós két műve: GAÁL 1837 és GAÁL 1841. Gaál szakírói munkásságára lásd BAJZIK 2015, 41–45.

összesen 53 volt magyar nyelvű munka, de közülük 41 szabályzat, törvény vagy törvény-melléklet. A fennmaradó 12 munka között van két szótár, négy fordítás, két ünnepi beszéd, s csupán négy olyan mű akad, amely önálló alkotásnak tekinthető,¹⁷ bár ezek egyike is inkább az idegen nyelvű szakirodalom kompilációjának tűnik.¹⁸ A maradék három mű megjelenési éve 1790 (az utolsó török háború után), 1807 s 1845 (ez utóbbi munka, Korponay János *Hadi földírása* második kötete már 1848 májusában látott napvilágot).¹⁹ Újabban került elő egy magyar szerzőtől, magyar nyelven, de német földön kiadott munka, Simonyi József ezredesnek, a nevezetes Simonyi óbesternek a badeni Freiburg városában 1815-ben kiadott magyar nyelvű szabályzata.²⁰

Mindennek persze nem a magyar hadtudósok lustasága volt az oka, hiszen némelyikük egyéni írói teljesítménye kimondottan imponáló volt. A hadtudomány magyar nyelvű művelésének nem volt saját orgánuma; a cenzúra nem tűrte a birodalmi hadügyet áttételesen bíráló elméleti munkákat; s nem kedvelte az önálló magyar fegyveres erő távlati megteremtésével kapcsolatos értekezéseket sem.²¹ Maradt tehát a hadtudósok „vigaszága”, a hadtörténelem, azon belül az önálló magyar államiság korának, illetve egyes magyar alakulatok dicsőségének bemutatása.²²

Összefoglalva: a reformkorban kialakultak az önálló magyar hadtudomány személyi, intézményi és nyelvi feltételei, de Magyarország alávetett helyzete miatt ezekkel nem lehetett élni. Megszületett a magyar katonai szaknyelv, de a hadseregben nem alkalmazták. Törvény született az önálló magyar tisztképzésről, megvolt hozzá az épület, de az oktatást nem engedték megindítani. Voltak a nemzetközi szakirodalmat nyomon követő magyar hadtudósok, akiknek külön alosztálya volt az akadémián – csak éppen nem jelentethették meg azt, amit szerettek volna.

Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy mennyire nem foglalkoztak a magyar hadtudományi irodalom 17–18. századi műveivel. Igaz, ezek jelentős része ekkor még kéziratban volt; Zrínyi Miklós hadtudományi munkáit is csak az 1850-es években fedezte fel a magyar irodalomtudomány.²³

1848–1849-ben a magyar hadtudomány lehetőségeiben és helyzetében komoly változás következett be. Létrejött a független felelős magyar kormány, amelynek volt

¹⁷ PÁSZTI 2007, 1005–1079; PÁSZTI 2017, 1106–1108 (Pótlás). Pászti példaszerű összeállításának számait kiegészítettem az azóta előkerült egy munkáival.

¹⁸ JUNG 1807–1808. A munkára lásd BALLÓ 1985.

¹⁹ GYADÁNYI 1790; SZEKÉR 1807a; KORPONAY 1845–1848.

²⁰ SIMONYI 1815, 31 oldal. A fejezetek: I.: A Pikétnek igazi ki rendeléséről. II.: A vidéteknek igazi ki álitásáról élő Ör. III.: A Patrolirozásról. IV.: A Plenkirozásról. V.: Az Ataquirozásról, vagy bévágásról! VI.: Az Alármárul. A kötet a Krisztina Antikvárium 2020. november 7-i árverésén szerepelt. Elérhető: <https://axioart.com/tetel/f9757144b5c7cd7a92410d80193b34d2>. A munkának ez az egyetlen jelenleg ismert példánya.

²¹ VÁLI 1890; ÁCS 1998. A cenzúra még a hadsereg keretein belül mutatkozó szépirodalmi kísérletekre is hisztérikusan reagált. BÖHM 1972.

²² Lásd erre ÁCS 1982a.

²³ Lásd erre HERMANN 2017.

külön hadügyi (honvédelmi) tárcája is. Számítani lehetett arra, hogy a népképviselői országgyűlés végre törvényt hoz az önálló magyar katonai felsőoktatási intézményről, a Ludoviceumról. Megszűnt a cenzúra, azaz az önálló magyar hadügy többé nem számított tiltott témának. Megszületett a magyar hadsereg (honvédsereg), azaz volt egy olyan szervezet, amely kimondottan igényelte a magyar katonai szaknyelvet.

A gyors változás – és a rövidesen bekövetkező háború – azonban lehetetlenné tette a korábbi előzmények átültetését a gyakorlatba. A meglévő magyar katonai szaknyelvet szinte csak a hivatali érintkezésben alkalmazták, de a honvédsereg nagy részénél a taktikai és stratégiai utasításokat, a napiparancsokat németül adták ki – miután a tisztikar nagyobb részét alkotó volt császári-királyi tisztek többsége a német katonai terminológiát (az ún. *Armeedeutschot*) ismerte.²⁴ Kivételt tudomásunk szerint egyedül a Perczel Mór vezetése alatti csapatok (Mura-menti hadtest, Középponti Mozgó Sereg, IV. hadtest, Közép-tiszai Hadsereg) képeztek;²⁵ illetve valószínűsíthető, hogy például az erdélyi hadsereg székelyföldi hadosztályánál is a magyar nyelvűség volt a jellemző, amin nem csodálkozhatunk, hiszen ennek parancsnoka Gál Sándor ezredes volt, aki a magyar nyelvű szabályzatok többségét írta.²⁶ A felső-magyarországi/északi/felső-tiszai, majd I. hadtestnél az adminisztratív intézkedések nagyjából magyar nyelvűek, a diszpozíciók viszont inkább német nyelvűek voltak; de például a tüzéralakulatoknál még az adminisztratív ügyeket is inkább németül intézték.²⁷

Érdekes Görgei Artúr példája: 1848 augusztus–szeptemberében a szolnoki önkéntes mozgó nemzetőri tábor, majd szeptember–októberben a Csepel-sziget és a kelet-dunántúli népfelkelés parancsnokaként szinte csak magyar nyelvű intézkedéseit és leveleit ismerjük; a Lajta menti táborban október közepétől viszont egy-két napiparancs kivételével csak német nyelvű iratokat adott ki.²⁸ Hadsereg- és hadtestparancsnokként kiadott diszpozíciói és napiparancsai döntő mértékben német nyelvűek, de hogy képes volt a magyar katonai nyelv használatára, azt bizonyítják 1848 november–decemberében Kossuth Lajoshoz intézett saját kezű levelei. József Bem tábornok, az erdélyi hadsereg parancsnoka hadijelentései jelentős részét franciául írta; s akinek ezek részét lediktálta, nem más volt, mint a szabadságharc költője, Petőfi Sándor.²⁹ Ugyanakkor a fennmaradt alakulatparancskönyvek – egy székely határőrezredi zászlóaljé, valamint (érthető módon) a német

²⁴ GÖRGEY 1885, 61–63. A VII. hadtest ilyen jellegű iratanyagának döntő része német nyelvű, lásd erre például Gáspár András, illetve Poeltenberg Ernő kiadott iratait. HERMANN 2005, 92–170; HERMANN 1998, 243–341. A szabadságharc katonai szaknyelvére lásd MARKÓ 1961a. Lásd e kötetben a 243. oldalon.

²⁵ FARKAS 1998, 65 (1849. január 24.); HERMANN 2009a, 193–194 (1849. július 17.).

²⁶ Gál jelenleg ismert, kiadott iratai egy kivételével mind magyar nyelvűek. NÉMETH 2008, 140–195. A kivétel: FARKAS 1998, 192–193 (1849. július 23.).

²⁷ Lásd erre a hadtest eddig kiadott iratanyagát: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai* (2002–2004).

²⁸ HERMANN 1997; GÖRGEY 1980, 165–356. A Kossuthhoz intézett leveleket lásd: KOSSUTH–GÖRGEI 2001, 75–240.

²⁹ PÖM VII, 531–550.

légióé kivételével – mind magyar nyelvűek, ami arra mutat, hogy a belső adminisztrációban megindult a magyar katonai szaknyelv használata.³⁰

A magyar katonai akadémia megnyitására is csak 1849 januárjában került sor – s néhány nap múlva a fővárost megszálló császári hatóságok el is rendelték az intézmény bezárását.³¹

Örvendetesen megnőtt a hadtudományi könyvtermés: a forradalom és szabadságharc másfél éve alatt 63 (Korponay katonaföldrajzi művének második kötetét is ide-számítva 64) ilyen munka jelent meg (valamivel több, mint 1810–1847 között összesen).³² Ezek között azonban összesen két (Korponayéval együtt három) hadtudományi elméleti munkát találunk, a többi szabályzat, szabályzatismeretetés, ünnepi beszéd, politikai elméleti tanulmány, törvény vagy törvénytörvény-magyarázat. A két (három) munka közül az egyik egy 1848 előtt elhunyt szerző erődítéstani munkája.³³ Azaz a forradalom és szabadságharc időszakában összesen egy – egyébként folyóiratnak indult – önálló munka jelezte a magyar hadtudomány teljesítményét.

Ez utóbbi azonban – tekintetbe véve az előzményeket – igazi csúcsteljesítmény. A vállalkozás a Clausewitz-recepcióban komoly érdemeket szerzett Raksányi Imre nevéhez fűződött. A hadtudományi folyóiratnak szánt *Honvédelmi Szövetség* tervét 1848. március 25-i röpiratában vázolta fel. A folyóirat feladatát abban látta, hogy mind a nagyközönség, mind a törvényhozók megismerhessék a hadtudomány alapjait. „Itt az ideje, hogy a magyar valahára katonai tudománnyal is foglalatoskodjék” – írta. Raksányi szándéka az volt, hogy a folyóirat ismerteti a korszak jelentős katonai elméleteit, a katonai teoretikusok tanításait, közkinccsé teszi a gyakorlati katonai ismereteket. A periodika azonban a magyar katonai szakírók munkásságának is teret nyitott volna, egyben az akkor szerveződő nemzetőrség „kézikönyvének”, oktatási segédletének is szánta Raksányi.

³⁰ Lásd erre: CSAPÓ–HERMANN–JÁNOSI 1998 (a parancskönyvek felsorolásával). A tanulmány megjelenése óta előkerült a 64. honvédszászlóalj magyar nyelvű parancskönyve; a 3. honvédszászlóalj magyar nyelvű parancskönyvének töredéke, a 95. és 204. honvédszászlóalj magyar nyelvű parancskönyve, valamint a Kosztolányi/Kazinczy-hadosztály levelezőkönyve 1849 május–júniusából az egykori Aradi Ereklémúzeum anyagából. A kiadott parancs- és levelezőkönyvek: CSIKÁNY 2018, 35–65; *Aradi Ereklémúzeum* (2012), 241–242 (3. honvédszászlóalj), 258–283 (95. honvédszászlóalj); SÜLI 2015; HERMANN–NÉMETH–SÜLI 2015 (31. honvédszászlóalj); HERMANN–BONA–MOLNÁR 2020, 215–223, 226–227; AGGHÁZY 2001, II. 310–320 (az 56. honvédszászlóalj parancskönyvének részlete, 1849. május 19. – június 1.); HAJAGOS 2017, 101–247 (Török Ignác várkormányi parancsai a 64. honvédszászlóalj parancskönyvéből, 1849. január 11. – április 11.); SOLYMOSSI 2010, 248–253 (204. honvédszászlóalj); SOLYMOSSI 2013; SOLYMOSSI 2015; SZINNYEI 1887 [reprint kiadás: Komárom, 2000] (a komáromi hadseregparancsnokság várkormány parancsai); SOLYMOSSI 2018, 129–164 (a Kazinczy-hadosztály levelező-, ill. parancskönyvei, 1849. május 19. – június 2.).

³¹ DEZSÉRI BACHÓ 1930, 187–287; ÁCS 2000; ÁCS 1996; ÁCS 2001a.

³² Pászti László két bibliográfiája még egy tétellel egészült ki: előkerült egy 1849-ben Ungváron, vélhetően 1849 nyarán kiadott fegyelmi szabályzat, amely azonban nem önálló mű, hanem a korábbi hasonló fegyelmi szabályzat átvétele. *Hadi törvényzárkék*. Ellinger János nyomdája, Ungvárt, 1849. 16 oldal. Köszönöm Bálinger Béla barátomnak, a Központi Antikvárium boltvezetőjének az adatot.

³³ SZTROKAY 1848.

A lap – pontosabban annak „próbakötete” – 1848. július elején jelent meg. Raksányi az időközben bekövetkezett változások miatt lemondott az eredeti tematika egy részéről. A megjelent munka első részében egy tekintélyes hadtudományi értekezést olvashatunk. Ez tucatnyi külföldi szerző munkája alapján foglalta össze a legfontosabb tudnivalókat a háborúról „bölcseleti és politikai szempontból”; a bajnok (itt: a vitéz hadvezér) tulajdonságairól; a hadi erő (azaz a katonai potenciál) alkotóelemeiről, az egyes fegyvernemek és fegyverek jellemzőiről, a hadtudomány különböző ágairól, végül három hosszabb részletet, illetve kivonatot közölt Jomini, Marmont és Belle-Isle munkáiból. Átdolgozott fordításban közreadott egy, az *Österreichische Militärische Zeitschrift* hasábjain 1822–1823-ban megjelent hadtudományi értekezést is. A próbakötet második részének nagyobbik felét a waterlooi csata 75 oldalnyi bemutatása alkotja (a német szakirodalom alapján), majd Mátyás király egyik, saját haderejét bemutató levelét olvashatjuk.³⁴

A magyar hadtudomány képviselői – Raksányit kivéve – tehát nemigen tudtak élni a megváltozott viszonyok által teremtett lehetőségekkel. Az ok meglehetősen egyszerű volt: az országnak nem elméleti munkásságukra, sokkal inkább hadszervezői képességeikre volt szüksége. Kiss Károlyból a nemzetőrség szervezését irányító országos szervezet alelnöke lett, Mészáros Lázárból honvédelmi miniszter, Korponay Jánosból a hadügyminisztérium osztályvezetője, Szontagh Gusztávból nemzetőr őrnagy, Raksányi Imréről tüzértiszt, Czetz Jánosból a hadügyminisztérium tisztviselője, majd az erdélyi haderő egyik parancsnoka.³⁵

Míndez nem jelenti azt, hogy ne születtek volna elméleti munkák. Ezek nagyobb része azonban olyan kéziratok emlékirat, amely a hadseregszervezés valamely kérdését tárgyalja. A napisajtóban is voltak kísérletek a hadiesemények tudományos igényű elemzésére, illetve a hadtudományi kérdések népszerű bemutatására. (Az 1848. őszi hadieseményeket elemző egyik cikk a Jelačić ellen vívott pákozdi csatát egyenesen az 1792. évi valmyi győzelemhez hasonlította.)³⁶

S érdemes még egy tényezőt hangsúlyozni. Meglehet, a magyar katonák nem jártak a korabeli hadtudomány élén, ami az önálló művek alkotását illeti. Ugyanakkor a magyar szabadságharc honvédserege s e honvédsereg felső vezetése a korabeli technikai újítások katonai célú hasznosításában, illetve a hadtudomány gyakorlati alkalmazásában az élmezőnybe tartozott. Tudomásunk szerint Magyarországon épült a világ első katonai célú gőzhajója, a Mészáros hadigőzös.³⁷ Annak ellenére, hogy az országban viszonylag kevés vasútvonal volt, a magyar katonai vezetés ezeket maximálisan kihasználta hadianyag- és csapatszállításra. Amikor 1849. január elején a császári-királyi hadsereg támadása miatt ki kellett üríteni – az ebben az évben rövid időre egyesített – Budapestet, az evakuálás jelentős részét vasúton végezték. (Aztán pedig, akárcsak a modern háborúkban, több ponton is felszedték a vágányokat.) Ugyanígy nagymértékben használtak gőzhajókat is csapat- és hadianyag-mozgatásra.³⁸

³⁴ Honvédelmi Szövétnek 1848; ÁCS 1975.

³⁵ NEMESKÜRTY 1984. 1848–1849-es pályafutásukra lásd: BONA 2000.

³⁶ Jellachich dunántúli hadjárása (1848). Vö. URBÁN 1984.

³⁷ URBÁN 2009a.

³⁸ CSIKÁNY 1999; CSIKÁNY 2002.

A magyar tüzérség rövid idő alatt olyan rutinra tett szert, hogy mind az osztrákok, mind az oroszok meg voltak arról győződve, hogy a honvédseregnek francia tüzérei vannak. Egyrészt a tábori ütegekben kettővel több (hat helyett nyolc) löveget vontak össze, mint a császári hadseregben szokás volt, másrészt az ellenséges ütegek hatályos lőtávolságán belülről, mintegy az ellenség közvetlen közeléből tüzeltek.³⁹ (1849 júliusában Franz Hauslab altábornagy javasolta I. Ferenc Józsefnek a nyolclöveges tábori ütegek rendszeresítését, ami 1850-ben meg is történt.)⁴⁰

Kényszer szülte, de működő taktikai megoldás volt az, hogy – miután a magyar hadseregnek nem volt nehézlovassága – a huszárság hajtotta végre a nehézlovasság (vértések és dragonyosok) elleni rohamokat.⁴¹

A hadászati tervezésnek is volt néhány olyan példája, amely akár az 1792–1815 közötti háborúkkal összehasonlítva is, szellemesnek mondható. Ilyen volt az 1849. tavaszi hadjárat, amelyben a magyar hadsereg úgy űzte ki az ország nagy részéről az ellenséget, hogy létszámban és tüzérségben kisebb erőkkel rendelkezett, s ennek ellenére minden csatában helyi erőfölényt volt képes létrehozni.⁴² Hasonló volt Görgei Artúr tábornok 1849. júliusi észak-magyarországi hadjárata is. Ennek során a hadászati külső vonalon mozogva került meg a négyszeres túlerőben lévő orosz fősereget. Mindenhová előttük ért oda, végül pedig többnapos járőföldre hagyta őket.⁴³ De említhetnénk a lengyel József Bem tábornokot, aki alacsonyabb létszámú és harcértékű erőkkel 1849 nyarán két hónapon keresztül akadályozta meg az orosz–osztrák csapatokat Erdély elfoglalásában.⁴⁴

1849 után az 1848 előttinél is rosszabbra fordult a magyar hadtudomány helyzete. Képviselői közül Mészáros és Czetz emigrációba kényszerült, Raksányi eltűnt, Kiss Károly és Korponay börtönbe került a vereség után. Ismét működött a cenzúra, az ország katonai megszállás és a haditörvények alá került.

Ismét egy paradox helyzet: a hadtudományok *gyakorlati* alkalmazását jelentő szabadságharc *elméleti* tanulságainak levonására itthon alig volt lehetőség. Ugyanakkor a dolog mégsem volt teljesen reménytelen. Egyrészt az emigráns magyar katonák emlékiratai, Klapka György, Czetz János, Prágay János és a többiek munkái iránt meglehetősen nagy érdeklődés mutatkozott külföldön, főleg német és angol nyelvterületen.⁴⁵ Sajnálattal kell azonban megállapítanunk, hogy ezekben erősen túltengett a leíró jelleg,

³⁹ CSIKÁNY 2000; URBÁN 2009b.

⁴⁰ Hauslab előterjesztését lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien, Militärkanzlei Seiner Majestät, Karton 8. 1849:2826. Az átalakításra lásd: SOBIČKA 1914, 1–2.

⁴¹ KEDVES 1992 (második kiadás: 1998).

⁴² *A feldunai hadtest...* (1925), 199–244; KEDVES 1996; KEDVES 1999; LÁZÁR 2002; CSIKÁNY 2008, 7–53; HERMANN 2009b. 6–20.

⁴³ HERMANN 1999a; A magyarországi hadjárat 1849 (1988).

⁴⁴ GYALÓKAY 1938.

⁴⁵ CZETZ 1850; PRÁGAY 1850; PATAKY 1850; K LAPKA 1850a; K LAPKA 1850b; K LAPKA–CZETZ 1851, I–II. Klapka emlékirataira lásd: LENGYEL 1936.

azaz az események katonai szakmai szempontú elemzésétől eltekintettek. (Klapka utóbb Svájcban írt néhány mélyebb elemzést.)⁴⁶

A honvédsereg volt fővezére, Görgei Artúr tábornok három nyelven (németül, olaszul, angolul) megjelent emlékiratában már elég jó taktikai és stratégiai elemzéseket olvashatunk, de ezek sem igen haladják meg a korszak átlagos hadtörténeti összefoglalóinak színvonalát.⁴⁷ Ugyanez jellemzi Mészáros Lázár hadügyminiszter, illetve a honvéd vezérkart megteremtő Vetter Antal tábornok vagy a kudarcot kudarokra halmozó Henryk Dembiński (részben mindmáig kéziratban lévő) emlékiratát.⁴⁸

Kimondottan hadtudományi tanulmányokat folytatott, s ilyen munkákat írt a szintén emigrációba kényszerült Kossuth Lajos kormányzóelnök, a szabadságharc politikai vezetője. Kossuth úgy vélte, hogy az újabb szabadságharc esetén önmagának kellene ellátnia a magyar hadsereg fővezéri teendőit is, hiszen a vereség okát éppen az egységes katonai vezetés hiányában látta. Törökországi emigrációjában katonai elméleti órákat vett az emigráns katonák egy részétől, s az 1860-as évekig a rendelkezésére álló hadtudományi munkák alapján 19 különböző katonai elméleti jellegű, hosszabb-rövidebb munkát írt. Ezek részben a magyar szabadságharcból vett példák alapján világítják meg a stratégia és taktika egyes kérdéseit. Munkáiban az elméleti művekben nem túl gazdag magyar hadtudományi irodalom kiemelkedő, noha eredeti gondolatokban természetesen nem bővelkedő darabjait tisztelhetjük. Sőt, egy önálló szabályzatot is kidolgozott az újból felállítandó magyar honvédsereg számára.⁴⁹ (Ezek részletes értékelését lásd Markó Árpádnak a kötetben közölt értekezésében.)

Az emigrációban megjelent és megírt emlékiratokhoz hasonló mennyiség keletkezett itthon is – a bebörtönzött honvédtisztek körében. Amikor a császári-királyi vezérkar 1850–1851-ben megírta a magyarországi hadjáratok történetét, háttéranyagként az aradi várbörtönben raboskodó honvéd vezérkari tisztekkel rövid összefoglalókat írtak az egyes hadszínterek azon eseményeiről, amelyekről kevés forrásanyag maradt fenn.⁵⁰ A munka bevégeztével a honvédtisztek egy része (köztük a többször emlegetett Korponay János) saját kedvtelésére folytatta ezeknek az összefoglalóknak az írását.⁵¹

⁴⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény. R 295. Klapka György iratai. 2. csomó, 5. tétel. 555–653. Vorlesungen über die Nationalkrieg in Ungarn in den Jahren 1848–1849.

⁴⁷ GÖRGEI 1852a; GÖRGEI 1852b; GÖRGEI 1852c; GÖRGEY 1988, I–II. Lásd még: KMETY 1853a; KMETY 1853b.

⁴⁸ MÉSZÁROS 1866–1867, I–II. Vö. HERMANN 2008. Vetter emlékiratait lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, R 215. Vetter Antal iratai. 1. csomó, 2. tétel. 1. fasc. Memoiren. Egy részük magyar fordításban megjelent az Abafi Lajos által szerkesztett *Hazánk* c. folyóirat VII–VIII. kötetében. Dembiński emlékiratait lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, R 23. Henryk Dembiński iratai. 1. k. Az eredetileg francia nyelvű munka kivonatos, átszerkesztett és megbízhatatlan német és magyar nyelvű kiadását lásd DANZER 1873; DANZER 1874.

⁴⁹ MARKÓ 1961b; MARKÓ 1964 (lásd kötetünkben); KOSSUTH 2002.

⁵⁰ RAMMING VON RIEDKIRCHEN 1850; HEYDTE 1863.

⁵¹ Egy részüket magyar fordításban közli ASBÓTH 1862, I–II. Modern közléseiket, ill. fordításaikat lásd HERMANN 1995a; HERMANN 1995b; KORPONAY 1998; HERMANN 1996; HERMANN 1999b; MESZÉNA 2009.

Ezekből nőtt ki Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata, amely immáron elméleti igényességű (noha elméleti fejtegetéseiben néha a történektől magát függetlenítő) elemzést adott 1848–49 magyar hadtörténetéről. A szabadságharc hadszervezését és hadviselését részint a francia forradalmi háborúkkal, részint a Napóleon elleni spanyol felkeléssel, részint az 1830–31-es lengyel szabadságharccal állította párhuzamba.⁵²

A hazai hadtudományi kutatások csak az 1850-es évek elején indulhattak újra, amikor az akadémia hadtudós tagjai kiszabadultak a fogságból. A korszak viszonyai között azonban a hadtudománynak csupán egyetlen ágát, a hadtörténetírást művelhették. Ezen belül is főleg 1526 előtti témákkal foglalkoztak.⁵³ Az elhunyt és emigrációba kényszerült akadémiai tagok helyét csak 1858 után kezdték betölteni: két volt honvédtiszt, Hollán Ernő és Asbóth Lajos kerültek be a tagok közé. Hollán nevéhez azonban 1867-ig nem fűződik komolyabb hadtudományi mű.⁵⁴

Asbóth *A hadvezér* címmel írt egy kétkötetes munkát az újabb kori hadviselés történetéről, ez azonban lényegében csupán eseménytörténeti összefoglaló, komolyabb elemzés nélkül. Asbóth az 1792–1815 közötti időszakot a katonai gondolkodás fejlődésében gyökeresen új szakasznak látja, az 1815–1859 közötti időszakot viszont átmenetinek s különösebb jellegzetességek nélkülinek tartja. Megemlítette ugyan az újabb technikai vívmányokat, de úgy vélte, ezek nincsenek komolyabb hatással a hadviselésre.⁵⁵ (Munkájának megjelenését nyilván befolyásolta, hogy 1862 óta az osztrák titkosrendőrség besúgója volt.)⁵⁶ Pászti László kutatásai szerint 1850–1867 között összesen 52 hadtudományi jellegű mű jelent meg Magyarországon vagy magyar szerzőtől külföldön, ezekből 21 magyar vagy kétnyelvű, de ezek közül összesen hat olyan, ami nem szabályzat vagy törvény- és jogszabály-magyarázat.⁵⁷

A magyar hadtudomány helyzetének gyökeres megváltozását egy újabb politikai változás, az 1867. évi osztrák–magyar kiegyezés hozta meg. Az önálló magyar honvédség (újra)felállítása kapcsán tucatnyi elméleti röpirat és memorandum született.⁵⁸ A katonai kérdések megtárgyalását szolgálta a végre meginduló első magyar katonai szaklap, *A Honvéd*. A Ludovika Katonai Akadémia 1873. évi megnyitása után pedig megvalósulhatott az a hármas feltételrendszer, amely a hadtudomány magyar nyelvű művelését lehetővé tette: a magyar katonai szaknyelv, a magyar vezényleti nyelvű haderő, valamint a magyar nyelvű katonai felsőoktatás.

Hermann Róbert

⁵² BÓHM 1985.

⁵³ ÁCS 2001b.

⁵⁴ ÁCS 2001c.

⁵⁵ ASBÓTH 1868, I–II.

⁵⁶ NYÁRÁDY 1997.

⁵⁷ Lásd erre PÁSZTI 2017, 1057–1070. Pászti jegyzékéből kimaradt egy mű: LEUTSCH 1861.

⁵⁸ GYALOKAY 1928; MARKÓ 1961b.

KOSSUTH LAJOS
HADTUDOMÁNYI
MUNKÁLATAI
TÖRÖKORSZÁGI
EMIGRÁCIÓJA ALATT
(1850–1851)

ELŐSZÓ

A *Hadtörténelmi Közlemények* 1958–1961 években kiadott számaiban folytatólagos sorozatban jelent meg egy értekezésem *Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez* címen. Ennek V. fejezetében – *Az 1848/49. évek szabadságharcának katonai nyelve és szabályzatai*⁵⁹ – írok arról a nagy szolgálatról, amelyet Kemény G. Gábor a magyar hadtörténelmi irodalomnak tett, amikor a szabadságharc 100 éves évfordulóján két cikkben számolt be ennek a kornak katonai szakirodalmáról a rövid életű, akkor kiadott *Honvéd* folyóiratnak több számában és egy külön könyvben.⁶⁰ Egyik közleményében pedig megemlíti röviden azt, hogy Kossuth még a szabadságharc utáni időkben is előszeretettel foglalkozott katonai szakirodalmi kérdésekkel, és törökországi emigrációja alatt írt több szakmunkát hadtudományi, szervezési és katonai gyakorlati kérdésekről. Ezek az iratok Kossuth halála után könyvtárával együtt Budapestre kerültek, s azokat ma az Országos Levéltár mint Kossuth turini hagyatékát tartalmazó gyűjteményt őrzi és tartja nyilván.

Ezekről az iratokról a magyar hadtörténetírók aligha tudtak – legalábbis ezekkel senki sem foglalkozott behatóan. Engem viszont akkor ez a kérdés éppen a magyar katonai nyelv történetének következő fejezete összeállításánál a katonai nyelvtörténet szempontjából érdekelt, mert meg voltam győződve arról, hogy Kossuth, remek írásművészetével, e tekintetben értékes munkát végzett, s bizonyára alkotott új magyar katonai műszavakat is. Hogy ezzel a kérdéssel katonatudósok eddig nem foglalkoztak, azt megérthetjük, hiszen Kossuth, bár gyakran adott tanácsokat hadvezéreinek, és szívesen vezette volna személyesen a hadműveleteket, de mivel sohasem volt katona, ehhez tábornokai nem akartak hozzájárulni, ezért hadtörténelmi szemszögből nézve nem volt érdekes személyiség. Az pedig, hogy katonatörténészeink emigrációja alatti életével sem foglalkoztak, szintén érthető. Azok a nem katonaitörténet-kutatók, akik Kossuth emigrációbeli életét és tevékenységét dolgozták fel, csak futólag tesznek említést katonai – csak elméleti értékű – írásairól, ami szintén természetes. Így tehát a szabadságharc legfőbb vezetőjének egyéniségét minden oldalról megvilágító könyvek, számtalan értekezés, cikk kellően értékeli és megismerteti őt mint a szabadságharc legelső személyiségét, a politikust, szépíró, bőven foglalkoznak vele mint az európai szabadság gondolat nemzetközileg elismert és tisztelt megtestesülésével, írnak róla mint irodalommal, sőt természettudományokkal foglalkozó emberről – csak arról nem hallott eddig a magyar

⁵⁹ MARKÓ 1961a (S. A.).

⁶⁰ A *Honvéd* 1948. évf. 8–9., 11–12. számaiban: KEMÉNY G. 1948a; KEMÉNY G. 1948b; és ugyancsak Kemény G. Gábortól egy önálló munkában: KEMÉNY G. 1937.

történészársadalom és nagyközönség, hogy Kossuth lánglelkű, örökké tevékeny egyéniségének képéről még egy élénk szín hiányzik – hadvezéri előkészítő munkálkodásának, katonai elgondolásainak ismertetése. Ezt a hiányt kívánja ez a tanulmányom pótolni, amikor bemutatni szeretném Kossuthot, az elméleti katonát. Lelkiismeretes elmélyedése a hadtudományok széles mezején csak légtüres térben mozoghatott. Az a fordulat, amit ő remélt és amire biztosan számított, hogy még egyszer fegyveres magyar csapatok élén egy új szabadságharc fővezére legyen, többé már nem volt lehetséges.

Ezért, amikor kezembe vettem az Országos Levéltárban gondosan rendezett, engem érdeklő katonai-írói hagyatékát, azt először a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetét érdeklő szemszögből tanulmányoztam át. Az ebből merített tapasztalataimat és megállapításaimat említett nyelvtörténeti értékelésem utolsó, VI. fejezetében – *A magyar katonai nyelv állapota a szabadságharc után az első világháborúig* – dolgoztam fel, amely a *Hadtörténelmi Közlemények* 1961. évi első füzetében⁶¹ fog napvilágra kerülni.

De amikor ezt a fejezetet összeállítottam, s ehhez Kossuth összes idevágó katonai iratát áttanulmányoztam, szinte kötelességemnek tartottam annak teljes feldolgozását is külön, mélyebbre ható tanulmány alakjában közzétenni, mert ez az anyag annyira értékes és érdekes, hogy nem maradhat továbbra is felhasználatlanul egy levéltár iratkötegei közt elrejtve. Tartozunk ezzel nemcsak a magyar hadtörténetírásnak, de Kossuth emlékének is. És habár Kossuth mélységesen alapos – mint látni fogjuk, komoly írásműveinek gyakorlati haszna és következménye nem volt, és azok nyomtatásban sem jelentek meg, nagy hadtörténelmi értékük miatt mégis mint Kossuth hadtudományi munkálkodásának beszédes emlékei, méltók arra, hogy velük behatóan foglalkozzanak.

Az Országos Levéltár említett gyűjteményében összesen 20 tétel tartalmazza Kossuth iratait. Ezenfelül itt van néhány német, francia szabályzat, nyomtatott prospektusok külföldi fegyvertáraktól. Az iratok orosz-lánrészét Kossuth maga kezével írta, szinte kalligrafikusan szép kézírásával. Tartalmuk szerint legfontosabbak azok, amelyekben külföldi szakmunkákra hivatkozva kifejti véleményét stratégiai és taktikai kérdésekről, egyéb katonafilozófiai gondolatairól és szervezési tervezeteiről. Közben példákat sorol fel, nemcsak más nemzetek háborúiból, de néhány esetet részletesen, a szabadságharc hadműveleteinek olyan jeleneteiről, amelyek nem az ő ízlése szerint folytak le. Ezekkel az írásaival a hadtörténet mai szemszögből nézve behatóan foglalkozom, közölve különösen érdekes megállapításait is szó szerint. Tanulmányom végén bőséges okmánytárban teszem közzé azok legérdekesebb darabjait. Végül felsorolom többi magyar katonai írását. Ezek azonban nem saját gondolatait adják elő, hanem olasz, francia és német szabályzatok fordításai. Hogy lássuk, milyen komolyan foglalkozott a katonai tudományokkal, az okmánytárban bemutatom a halála után Budapestre szállított könyvtárának katonai munkákról a maga kezével 1864-ben készített könyvjegyzékét.

Kossuth írásainak – amiket ő „dolgozatok”-nak nevez – részletes ismertetése előtt röviden összefoglalva vázolólok Kossuthnak és emigránstársainak útját a magyar

⁶¹ MARKÓ 1961a (S. A.).

határtól Kiutahiáig, hogy lássuk életviszonyaikat, Kossuth környezetét, főleg életét Kiutahiában, és azt a keretet és hátteret, amelyben ő katonai munkáinak megírásához fogott. Emigránséletének első szakaszáról Törökországban beszámol egy kitűnő munka, Hajnal István könyve: *A Kossuth-emigráció Törökországban*. Hiteles egykorú forrásokra, főleg Kossuth titkárának pontos naplójára támaszkodva írhatta meg ezt a művet, ami sajnos félbemaradt. Csak az I. kötete jelent meg, s az a Kiutahiába való érkezéssel végződik.⁶² Így éppen e tanulmányom anyagával foglalkozó forrásmunka eddig nem jelent meg. Azután elmondom, hogy Kossuthot – saját kijelentéseit idézve – mi bírta arra, hogy a hadtudománnyal elméletileg behatóan foglalkozzék, szóval miképpen akarta magát – egyelőre elméletileg – hadvezérré kiképezni, s ezzel kapcsolatban a fővezérség, államfő közti kapcsolatot s más hadtörténelmi és hadtudományi, ezzel összefüggő kérdést is szeretnék közelebbről megvilágítani.

Hálás köszönetet kell mondanom az Országos Levéltár, az Országos Széchényi Könyvtár és a Hadtörténelmi Intézet könyvtára tudományos munkatársainak, akik kutatásaimban megértő készséggel támogattak. A szabadságharc katonai eseményeinek, a mai hadtörténetírás megállapításai szerinti helyes adatok elbírálásában az e tárgykörben szakértő Borus József kandidátus hadtörténész kedves kartársam volt nagy segítségemre. Hálásan köszönöm neki a munka körül felmerült kérdésekben nyújtott szíves támogatását. A Kossuth-írások betűhű kimásolását és sajtó alá rendezését Jászay Gabriella, az Országos Levéltár munkatársa gondos munkájának köszönhetem.

⁶² HAJNAL 1927.

I. VILÁGOSTÓL KIUTAHIÁIG

A szabadságharc utolsó szomorú jelenete Világosnál 1849. augusztus 13-án lezajlott. Kossuth augusztus 11-én átadta a hatalmat Görgei Artúrnak, lemondott kormányzóságáról, és Aradról olyan hirtelen és titokban sietett el, hogy legmeghittebb hívei sem tudták távozásának óráját és útjának irányát.⁶³ Asbóth Sándor alezredes kíséretében Lugoson át 15-én Herkulesfürdőre, 16-án Orsovára érkezett. 17-én átkelt a Dunán, és Új-Orsovánál török fennhatóság alatt álló földre lépett. Hogy milyen lelkiállapotban tette meg ezt az utat, mutatják azt az *Irataim az emigrációból* című könyve előszavának mondatai. Ezeket 1878-ban írta, tehát 29 évvel ez – életére oly fontos – elhatározása után. „Kifejezhetetlen érzelem-vihar dúlta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett. Nincs szó, amely arról fogalmat adhatna. Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék; zokogva nyomtam reá a fiúi szeretet búcsúcsókját, egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz, még egy lépés, – és úgy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon.”⁶⁴

A világosi fegyverletételt megelőző utolsó nagy küzdelem Temesvár körül zajlott le, s a honvédsereg súlyos vereségével végződött. A szétszórt hadsereg részei Erdélybe, és a Bánáton keresztül a Dunán át menekültek dél felé, úgyhogy mikor Kossuth az időközben hozzácsatlakozott néhány menekülttel augusztus 16-án török kísérettel Turnu Severinbe érkezett, ott újabb emigráncsoportok csatlakoztak hozzá.⁶⁵ Köztük volt Bem seregének tüzér századosa, László Károly, akit Kossuth segédtestjeként maga mellé vett. Jó választás volt, mert László pontosan vezetett naplójából tudjuk meg az emigráció útvonalát, a hontalan magyarok életének körülményeit törökországi tartózkodásuk alatt, s főleg azért is, mert László, mint képzett tüzértiszt, Kossuthnak több, később részletesen tárgyalandó hadtudományi, szervezési munkáinál sokat segített, és több Kossuth-kéziratról készített szép, hibátlan másolatokat.

⁶³ Kossuth 1862, 134.

⁶⁴ Kossuth 1880, Előszó.

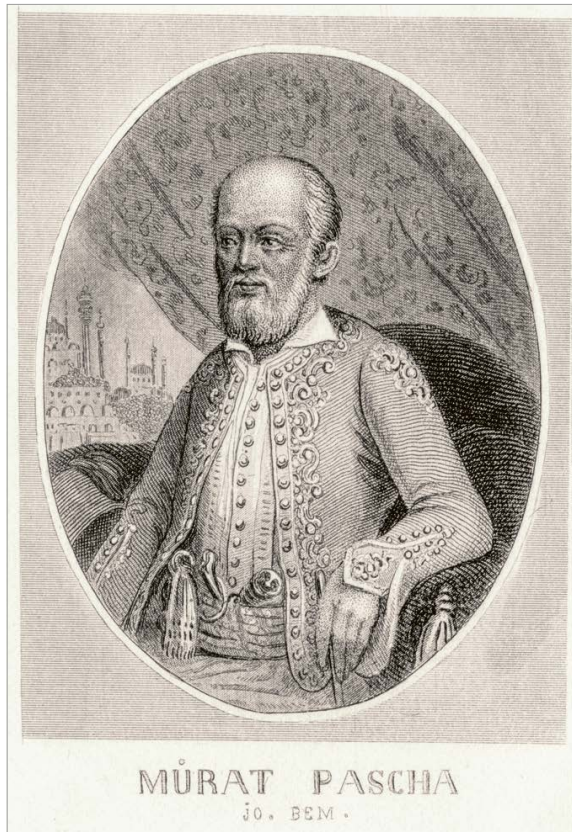
⁶⁵ Az emigránsok útvonalát összefoglalva jól írja le egykorú forrás felhasználásával BERZEVICZY 1933, V. rész. Az emigráció első évei. Leghasználatóbb forrás nemcsak erről, de Kossuth törökországi életéről is titkárának, László Károlynak Budapesten 1887-ben kiadott munkája: LÁSZLÓ 1887. A törökországi emigránsok életével behatóan foglalkozik Hajnal István könyve: HAJNAL 1927. A több kötetre tervezett munkának csak az első kötete jelent meg, mely az emigránsok életével foglalkozik Kiutahiába érkezésük napjáig, tehát Kossuthnak katonatudományos munkásságával kapcsolatos dolgokat még nem tárgyalja.

2. kép. Viddin látképe a 19. század közepén
Forrás: Hermann Róbert magángyűjteménye

Az eddig Turnu Severinbe összegyűjtött magyar és lengyel emigránsokat a törökök augusztus 27-én részben lóháton, részben 30 szekéren Kalafatba kísérték. Két napig tartott az út oda, s 30-án áthajózták őket a Duna túlsó partján lévő Viddin megerősített városkába. Bár a vár parancsnoka, Zia pasa határozottan igyekezett az emigránsok sorsán enyhíteni, életük nem volt könnyű. Az előkelőbb menekülteket a várban, a többieket a sátoztáborban szállásolták el. Életüket megnehezítette az, hogy sokan ragályos betegségbe estek, igen sokan meghaltak, az elkeseredés érthető volt, s az éjjelek leple alatt sokan megszöktek a táborból.

Az emigránsok augusztus 30-tól november 30-ig éltek Viddinben. Sorsuk, Kossuth erélyes felszólalása után, később javult. Zia pasa élelmet, ruhát osztott ki köztük, és pénzt is juttatott nekik. Kossuth, László naplója szerint, 10 ezer piasztert és egy üveges hintót kapott. (1 piasztter akkor 10 osztrák krajcárnak felelt meg.) A Viddinben töltött hetek alatt fontos, sorsdöntő események történtek az emigránsok közt, de még inkább az emigráció alatt felizgult osztrák–orosz kormánykörök erőszakoskodásai miatt. Kossuth magába zárkózva élt a vár területén egy hiányos berendezésű házikóban, s csak ritkán látogatott ki az emigráns táborba. Ausztria mindenképpen arra akarta rábírtani a török kormányt, hogy a magyar és lengyel emigránsokat adja ki. De a fiatal Abdul-Medzsid szultán, Resid pasa, a nagyvezír és Mehmed Emin Áli pasa külügyminiszter erre nem voltak hajlandók.

3. kép. Józef Bem mint Murad pasa
Forrás: Hermann Róbert magángyűjteménye

Az angol kormány nyomására végül az osztrák kormány az oroszokkal egyetértve bele-nyugodott abba, hogy Kossuthot és az emigráció főbb embereit tartsa a török kormány az ország belsejében internálva addig, amíg az osztrák kormány szabadon bocsátásuk vagy további sorsuk felől határozni fog. Kossuth hasonló helyzetben volt tehát, mint Rákóczi a passarowitzi⁶⁶ béke után. Őt Rodostóba internálta az akkori török szultán, Kossuthéknak pedig Kis-Ázsiában, Kiutahiában jelölték ki internálási helyüket. De amíg a dolog ennyire megérett, addig a magyar emigránsok életében két súlyos válság következett be.

Amikor az osztrák kormány mindenáron az emigránsok hazaküldését kívánta, a török kormány azt üzentte a magyar emigránsoknak, hogy aki a török hadseregbe lép, s áttér a mohamedán hitre, azt mint török alattvalót, nem fogja kiadni. A török

⁶⁶ Pozsareváci béke, 1718. július 21-én jött létre az Oszmán Birodalom, a Habsburg Birodalom és a Velencei Köztársaság között (S. A.).

hadseregben való tovább szolgálás lehetősége főleg a magasabb hivatásos volt honvédtisztek, de a legénység körében is annyira kecsegtető volt, hogy Bem, Kmety, Stein tábornokok és mintegy 300 magyar jelentkezett a török hadseregbe való belépésre. Mint később kiderült, a török főhatóságok az iszlám vallásra való áttérést nem erőltették, így Bem, Kmety és Stein⁶⁷ tábornokok is magas rangú török tisztekké váltak vallásváltoztatás nélkül. Amikor Kossuth értesült Bem és társai szándékáról, szenvedélyes hangú levélben szemrehányást tett Bemnek, aki e levélre gorombán válaszolt, ami, mint László írja, „kölcsonös gyűlöletet idézett elő köztük”.⁶⁸ Bem mint Murad pasa, a török tüzérség felügyelője lett. Bem tábornok példáját ezután Guyon tábornok, Kollmann ezredes és mások is követték.

A második lelki válság az emigránsok életében akkor következett be, amikor az osztrák kormány az emigránsok körül ólálkodó törökországi kémeitől azt hallotta, hogy igen sok magyar szívesen hazatérne, ha erre lehetőség volna. Leküldték Bécsből Hauslab tábornokot néhány üres hajóval Viddinbe, hogy igyekezzék a hazavágyó magyarokat hazatérésre bírni. Azt az ígéretet hozta, hogy a tisztek enyhe bizottsági igazolás alá esnek ugyan, de tovább szolgálhatnak, a legénység pedig őrmestertől lefelé, ha elismeri Magyarország új államvezetését, büntetlenül hazamehet. Hauslabnak Viddinben kihirdetett tájékoztatója ellen Kossuth október 14-én éles hangú kiáltványt bocsátott ki, amelyben mindenkit óva intett és eltanácsolt a hazatéréstől, s inkább a török hadseregbe való belépést ajánlotta.

Viddinben akkor még körülbelül 5000 főből álló magyar és lengyel emigrációs csoport volt – utóbbi Zamoyski gróf tábornok⁶⁹ vezetése alatt. A menekültek túlnyomó részében annyira felülkerekedett a honvágy és a további emigrációs élet reménytelenségétől való félelem, hogy az osztrák követ jelentése szerint 3360 emigráns, köztük 100 lengyel, a többi magyar, többnyire legénység – felszállt Hauslab hajóira, és október 21-én hazaindult.

Az emigráció ezen a két válságon átesve, most már csak egy kis csoporttá zsugorodott össze, úgyhogy amikor Kossuth megkapta az utasítást, hogy csomagoljanak, mert rövidesen végleges internálási helyükre szállítják őket, a magyar emigráció már alig volt több néhány száz embernél. Pedig Hauslab érkezése előtt, egy október 8-i táblázat szerint még 2999 volt katoná köztük.⁷⁰ Kossuthot mélyen megrendítette a magyar katonák ilyen nagyszámú távozása, mert ő emigrációjának első napjaitól kezdve a nála ismert optimizmussal fogott hozzá új tervek kovácsolásához. Amint Zrínyi Miklós minden tervezetét egy gondolat köré csoportosította, s ez a török kiűzése volt Magyarországról, úgy Kossuthnak is csak egy rendíthetetlen vágy irányította minden gondolatát – az emigrációs évei alatt kelt rendkívül terjedelmes levelezése,

⁶⁷ Stein Miksa báró legmagasabb rendfokozata a honvédségnél ezredes volt (S. A.).

⁶⁸ LÁSZLÓ 1887, 8.

⁶⁹ Władysław Zamoyski (1803–1868) honvéd ezredes. Tábornok csak később, a brit hadseregben lett (S. A.).

⁷⁰ BERZEVICZY 1933, 357; LÁSZLÓ 1887, 11–13.